

ДРАМАТИЧНА ІСТОРІЯ ПРО ЛЮБОВ І ВІРНІСТЬ ПОЗА ЧАСОМ

Сучасного німецького письменника Бернгарда Шлінка заслужено порівнюють із Германом Гессе, Еріхом Марією Ремарком і Патріком Зюскіндом. Роман «Читець» приніс Шлінкові всесвітню славу, був перекладений більш ніж 50 мовами й екранізований. Нова книжка Шлінка оповідає про долю жінки, яка не здається і, попри всі випробування та втрати, зберігає любов і надію.

З дитинства Ольга боролася й була сильною. Сирота, яку бабуся виховувала в суворості, без тепла і ніжності. Але дівчинка навчилася щиро любити. У житті юної Ольги з'явився мрійник Герберт... Та закохані не можуть поєднати свої долі через соціальну нерівність. Крім того, Герберт — дослідник нових земель, тому часто й надовго вирушає в далекі подорожі, і щоразу Ольга терпляче чекає на свого коханого. Аж ось чоловік їде в чергову небезпечну експедицію до Арктики. Від нього жодних звісток... Тим часом на зміну імперії Вільгельма II приходить режим Третього рейху, і для героїні починаються нові випробування. Чи витримає вона всі удари долі?

www.bookclub.ua

ISBN 978-617-12-4984-4

9 786171 249844

Бернгард Шлінк

Ольга

Бернгард Шлінк Ольга

Від автора бестселера «Читець»

Ольга

Bernhard Schlink

Olga

Roman

Бернгард Шлінк

Ольга

Роман

ХАРКІВ КЛУБ
2019 СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЛЯ

УДК 821.112.2
Ш69

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Перекладено за виданням:
Schlink B. Olga : Roman / Bernhard Schlink. —
Zürich : Diogenes, 2018. — 320 p.

Переклад з німецької *Єлени Даскал*

Дизайнер обкладинки *Анастасія Попова*

ISBN 978-617-12-4984-4
ISBN 978-3-257-07015-6 (нім.)

© Diogenes Verlag AG Zürich,
2018
© Bridgeman Images, обкладин-
ка, 2019
© Hemiro Ltd, видання укра-
їнською мовою, 2019
© Книжковий Клуб «Клуб Сі-
мейного Дозвілля», пере-
клад і художнє оформлен-
ня, 2019

Частина перша

1

«Вона не завдасть жодного клопоту, просто стоятиме і залюбки все роздивлятиметься».

Сусідка, у котрої мама залишала доньку, спершу не вірила цьому. Але так і було. Однорічна дівчинка стояла в кухні й розглядала все по черзі: стіл із чотирма стільцями, сервант, плитку з пательнями і черпаками, мийку, над якою почепили дзеркало, і заразом умивальник, вікно, завіси і наостанок лампу, що висіла на стелі. Потім маленька ступила кілька кроків і зупинилася біля відчинених дверей до спальні, де теж усе порозглядала: ліжко, тумбочку, шафу, комод, вікно, завіси і знову наостанок лампу. Вона дивилася зацікавлено попри те, що сусідчине помешкання було так само сплановане і майже так само вмебльоване, як і квартира батьків дівчинки. Вирішивши, що тепер маленька мовчазна дитина побачила все у двокімнатній квартирі — з туалетом на сходовій клітці, — що там можна було побачити, сусідка допомогла їй вилізти на стілець біля вікна.

Це був бідний район, і за кожним високим будинком ховалося вузьке подвір'я й ще один будиночок. Вузькі вулички заповнили люди з численних

будинків, трамвай, візки, з яких продавали картоплю, овочі та фрукти, чоловіки і жінки, що торгували з лотків на животах усяким дріб'язком, цигарками та сірниками, хлопчачки, які продавали газети, й жінки, які продавали себе. На кожному розі вулиці стояли чоловіки і чекали вдалої нагоди — будь-якої нагоди. Раз на десять хвилин пара коней тягла колією вагон, і маленька дівчинка плескала в долоньки.

Навіть подорослішавши, дівчинка любила стояти й дивитися. Не те що б ходіння завдавало їй клопоту — вона рухалася жваво і впевнено, але хотіла спостерігати й розуміти, що відбувалося навкруги. Її батьки майже не розмовляли одне з одним і з нею теж. Усіма вивченими словами й поняттями дівчинка завдячувала сусідці. Жінка залюбки багатослівно базікала, після падіння більше не могла працювати і часто заміняла дитині матір. Виходячи з дівчинкою з будинку, вона могла пересуватися тільки повільно і мусила весь час зупинятися. Однак жінка теревенила про все, що можна було побачити, пояснювала, оцінювала, повчала, а дівчинка не могла наслухатися, тож повільний темп і постійні зупинки влаштували її.

Сусідка вважала, що дівчинці слід більше гратися з іншими дітьми. Проте у темних дворах і на сходових клітках життя було суворим: той, хто хотів відстояти власні права, мусив битися, а хто не бився, тим попихатимуть. Дитячі ігри радше нагадували підготовку до боротьби за існування, аніж розваги. Дівчинка не була боязкою чи слабкою. Їй просто не подобалися ці ігри.

Читати і писати вона навчилася ще до школи. Спершу сусідка не хотіла вчити цього дитину, щоб потім

вона не нудьгувала в школі. Але згодом здалася їй навчила, і дівчинка читала все, що могла у неї знайти — «Казки братів Грімм», «150 моральних оповідок» Гоффманна¹, «Долю ляльки Вундергольд»² і «Нечупару Петрика»³. Довгий час вона читала навстоячки, обіпершись на сервант або підвіконня.

У школі дівчинці було б нудно, навіть якби вона не вміла читати і писати. Учитель вдовбував у голови сорока школяркам літеру за літерою, і весь час проказувати за ним і повторювати, записувати і переписувати було страшенно нудно. Однак дівчинка завзято вчилася рахувати, щоб перевіряти крамарів, вона залюбки співала, а на уроках краєзнавства вчитель влаштовував для дітей екскурсії, тож незабаром дівчинка познайомила з Бреслау, із містом та його околицями.

2

Якось вона дізналася, що росте в бідності. Те, що школа — нова будівля з червоної цегли з жовтими карнизами та пілястрами з піщанику — була гарнішою за інші будинки в районі, ще не означало, що сусідні хати були вбогими. Школа була школою. Але побачивши статечні багатоповерхівки на широких вулицях, вілли з садками, розкішні громадські споруди, просторі площі та парки й відчувши, що на берегах і мостах дихається вільніше, дівчинка збагнула, що в її районі живуть бідняки, а вона — одна з них.

¹ Франц Гоффманн — німецький дитячий письменник та продавець книжок. — *Тут і далі примітки перекладача.*

² Книжка дитячої письменниці та перекладачки Антонії фон Космар.

³ Книжка дитячого письменника, лікаря та психіатра Генріха Гофмана.

Її батько був вантажником, і коли не мав у порту роботи, просто сидів удома. Мати була прачкою, забирала прання у щасливіших людей, несла його, зав'язавши у вузол, додому на голові, а потім, виправши, попросувавши і загорнувши в простирadlo, так само на голові несла назад. Вона працювала через день, але заробляла небагато.

Одного разу батько, коли він без сну і відпочинку кілька днів підряд вантажив вугілля, захворів. У нього боліла голова, його нудило, почалася гарячка — мати збивала жар, кладучи мокрий рушник йому на чоло і литки. Злякавшись червоного висипу на чоловікових животі та плечах і викликавши лікаря, вона вже теж страждала від запаморочення й високої температури. Лікар діагностував у них висипний тиф і поклав обох до шпиталю. Прощання з дівчиною було коротким.

Більше вона ніколи не бачила своїх батьків. Відвідувати їх у шпиталі було заборонено, щоб не заразитися. Від сусідки, котра забрала дівчинку до себе, малá чула, що батьки незабаром повернуться, аж поки за тиждень не помер батько, а за десять днів — мати. Дівчинка залюбки залишилася б у сусідки, і та радо її залишила б, але батькова мати вирішила забрати онуку до себе в Померанію.

Уже протягом тих днів, коли бабуся клопоталася з похоронами, впорядковувала хатні справи і залагоджувала з вибуттям дівчинки зі школи, між ними не стало порозуміння. Жінка не змогла змиритися зі шлюбом свого сина. Вона неабияк пишалася власним німецьким походженням і не прийняла Ольгу Новак (навіть попри те, що та вільно розмовляла німецькою) як синову дружину. Коли батьки назвали дівчинку на

честь матері, бабуся теж була проти. Опинившись під її опікою, дівчинка мусила отримати німецьке ім'я замість свого колишнього слов'янського.

Але Ольга не погоджувалася взяти запропоновані бабцею імена. Коли та намагалася пояснити їй недоліки слов'янського й переваги німецького імені, дівчинка здивовано витріщалася на неї. Жінка запропонувала онучці обрати собі якесь німецьке ім'я з тих, що їй самій подобалися, від Едельтрауд до Гільдегард, але дівчинка відмовилася вирішувати на користь якогось із них. А коли бабця постановила, що покладе цьому край і тепер дівчинку зватимуть Хельга, майже так само, як Ольга, дитина схрестила руки, більше не озивалася і не реагувала, коли до неї зверталися на нове ім'я. Це тривало цілу дорогу протягом від Бреслау до Померанії та ще кілька перших днів після приїзду. Потім бабця здалася, але відтоді Ольга стала для неї впертим, невихованим, невдячним дівчиськом.

Для Ольги все тут було чужим: після великого міста — маленьке село й розлогі поля, після жіночої школи з багатьма класами — школа, де хлопчики вчилися з дівчатками в одному кабінеті, після жвавої Сілезії — спокійна Померанія, після сердечної сусідки — відразлива бабця, після свободи з книжкою — праця на полі й у садку. Вона змиралася з цим, як робили бідні діти з самого малечку. Але Ольга хотіла більшого, ніж інші дітлахи — більше вчитися, більше знати, більше вміти. У бабусі не було ні книжок, ні піаніно, тож дівчинка не давала спокою вчителеві, поки той не приніс їй книжки з власної бібліотеки, й органістові, поки той не навчив її грати на органі та не дозволив репетирувати. Коли на підготовчих до конфірмації

заняттях священник зневажливо відгукнувся про життєпис Ісуса, складений Давидом Фрідріхом Штраусом¹, Ольга змусила його позичити їй книжку.

Їй було самотньо. У селі гралися менше, ніж у місті, бо діти мусили працювати. А коли ігри починалися, вони були не менш жорстокими, і Ольга досить розумно вміла постояти за себе. Утім, тут вона не була по-справжньому своєю. Дівчинка шукала ще когось, хто теж не був тут своїм. Аж поки нарешті не знайшла. Він також був інший. Із самого початку.

3

Він ще не дуже добре міг стояти, а вже хотів бігати. Хода крок за кроком здавалася йому недостатньо швидкою, тож він піднімав одну ногу раніше, ніж ставив другу, і тому падав. Підводився, робив крок, потім ще один і знову виявляв, що рухається занадто повільно, знову забирав із землі ступню раніше, ніж опускав другу, і знову падав. Підводився, падав, підводився — нетерпляче й невтомно йшов далі. Він не хоче ходити, він хоче бігати, думала його мати, спостерігаючи за дитиною і хитаючи головою.

Вивчивши, що нога може відриватися від підлоги лише тоді, коли там стоятиме друга, він однаково не хотів ходити. Дріботів маленькими моторними кроками, а коли батьки вдягали на нього збрюю і вели на повідці, згідно з тодішньою модою, їм самим робилося смішно, бо хлопчик на прогулянці трюхикав, як невеличкий поні. Водночас їм було трохи ніяково, адже інші діти краще бігали у збруї.

¹ Німецький теолог, філософ, історик і публіцист.

У три роки він побіг. Бігав просторим будинком із трьома поверхами та двома горищами, довжелезними коридорами, угору та вниз сходами, кімнатами, що вели одна до одної, терасами до парку, на поля й до лісу. Ставши школярем, він бігав до школи. Не тому, що, встаючи вранці, барився, а чистячи зуби, довго колупався й інакше запізнився б на уроки. Просто бігати йому подобалося більше, ніж ходити.

Спершу інші діти теж бігали з ним. Його батько був найзаможнішим у селі, забезпечував багато родин у своєму маєтку платнею і хлібом, вирішував суперечки, піклувався про церкву та школу і пересвідчувався, що чоловіки правильно голосуватимуть. Це змушувало інших дітлахів поважати його сина і наслідувати його, аж поки повага, яку виказував до нього вчитель, та геть інакші манери, мова й одяг не відмежували хлопчика від решти. Можливо, діти радо б стали його почтом, якби він захотів бути їхнім ватажком. Але це його не цікавило — не через зверхність, а через норовливість. Нехай інші бавляться у свої ігри, а він гратиметься у власні. Інші діти не були йому потрібні. А надто, коли він бігав.

Коли йому виповнилося сім, батьки подарували йому песика. Захоплюючись Англією і поважаючи Вікторію¹, вдову кайзера Фрідріха, вони обрали бордер-коллі, англійську пастушачу собаку, що мала супроводжувати й охороняти їхнього любителя побігати. Пес так і робив — завжди біг попереду, часто озираючись назад і чудово відчуваючи, куди хоче бігти хлопчик.

¹ Вікторія Саксен-Кобург-Готська — британська принцеса, друга німецька імператриця.

Вони гасали путівцями і польовими межами, манівцями і лісовими просіками, часто бігали по пересіченій місцевості й займалися кросом. Син любив широке поле і негустий ліс, але там, де колосилася висока пшениця, він біг просто серед колосся, яке хотів відчувати голими руками й ногами; а ще мчав підліском, аби той дряпав і колов незваного гостя і щоб можна було вириватися, коли той захоче його зупинити. Якщо бобер зводив греблю і перетворював струмок на загату, хлопчик біг через загату. Ніщо не мало його зупинити, ніщо.

Він знав, коли на залізничну станцію приїжджає поїзд і коли він покидає її, біг на вокзал і мчав уперед разом із потягом, аж поки його не обганяв останній вагон. Дорослішаючи, він із кожним роком міг довше бігти разом із поїздом, але його цікавило не це. Потяг допомагав йому дістатися до точки, де вже не вдавалося швидше дихати і серце билося на межі своїх можливостей. Хлопець міг досягнути її й самотужки, але з поїздом йому подобалося більше. Він чув своє важке дихання і відчував гупання власного серця. Чув, як відлунюють від землі удари ніг, рівномірні, впевнені, легкі; і в кожному ударі ховалася піднята нога, а в кожному підйомі — політ над землею. Часом йому здавалося, наче він летить.

4

Батьки охрестили його Гербертом, тому що батько, солдат до глибини душі, після битви під Гравелотом¹ отримав Залізний Хрест і мріяв мати сина Герберта,

¹ Одна з найвизначніших битв франко-пруської війни. Закінчилася перемогою прусської армії.

блисучого воїна¹. Він пояснив синові значення його імені, і малий ним пишався.

А ще він пишався Німеччиною, молодою імперією і молодим кайзером, своїм батьком, своєю матір'ю, своєю сестрою, родинним добробутом, величним маєтком і поважним будинком. Його непокоїв лише асиметричний фасад. Вхідні двері були посунуті праворуч і мали під п'ятьма симетрично розташованими вікнами горішніх поверхів та даху три вікна ліворуч й одне праворуч. Пояснити таке відхилення від гармонії не міг ніхто; будинку було більше двох сотень років, а родина володіла ним у першому поколінні.

Коли дідусь купив цей маєток у якогось збіднілого шляхтича, він сподівався, що одного дня отримає титул, а якщо йому не пощастить, тоді титул подарують Гербертовому батькові, героєві битви під Гравелотом. Батько теж сподівався, що до шляхетного помешкання та Залізного Хреста додасться ще й благородний титул. Утім, вони так і залишилися Шредерами, аж поки Герберт не додав до прізвища через дефіс назву маєтку², не бажаючи бути просто черговим Шредером із багатьох.

Попри свої мрії про високе дідусь і батько були розсудливими і працьовитими. Вони поліпшили стан справ у маєтку, збудували цукрову фабрику і пивоварню та мали достатньо грошей, щоб заробляти на акціях. Родині нічого не бракувало, і діти, Герберт і Вікторія, отримували все, що забажають, якщо бажання ці були розсудливими: не дозвіл не ходити до школи чи церкви, а поїздки до Берліна; не романи, а книжки про історію

¹ Ім'я Герберт походить від давньонімецьких слів «військо» і «блисучий».

² Повне ім'я прототипа героя було Герберт Шредер-Штрацц.

Батьківщини; не англійську іграшкову залізницю з паротягом, а човен і гвинтівку. Провчившись чотири роки в початковій школі разом із дітьми селян, Шредери почали отримувати домашню освіту; для них виписали вчителя математики й природознавства і вчительку культури та мов. Герберт учився грати на скрипці, а Вікторія — на фортепіано і співати. На додачу Герберт допомагав працювати в маєтку, щоб потім знати, чого чекати від розпорядника, батраків та служниць.

Коли Гербертові настав час відвідувати підготовчі заняття до конфірмації, Вікторія теж пішла з ним, попри те, що була на рік молодша і ще занадто маленька. Батьки хотіли, щоб діти відвідували ці заняття, як і початкову школу, разом із сільськими дітлахами та щоб Вікторія не залишалася на поталу їхнім грубоцям без захисту старшого брата. Не можна сказати, що дівчинка боялася інших дітей. І брат, і сестра були з тих зухвалих сміливців, які не знали в житті біди і не боялися її зазнати. Але Вікторія не могла відмовити собі в задоволенні повчитися грації слабкої пані, а Герберт — у можливості повправлятися в лицарській поведінці сильного чоловіка. Їхні ролі здавалися обом справжнім задоволенням. Іноді Герберт намагався спровокувати інших дітей на грубощі, щоб отримати нагоду захистити Вікторію. Однак діти не піддавалися на його провокації. З цими двома вони не хотіли мати нічого спільного.

Аж поки не з'явилася Ольга. Герберт із Вікторією не могли встояти перед допитливістю та зачудуванням, з якими дівчинка цікавилася їхнім світом. Те, що вони так швидко потоваришували, лише доводило, якими самотніми були діти, хай навіть самі про це не здогадувалися.

На світлині всі троє зображені в садку. Вікторія сидить на гойдалці, вбрана у пишну суkenочку і крилатий капелюшок із квітами, вона розкрила парасольку від сонця, схрестила ноги і нахилила голову вбік. Ліворуч від неї на гойдалку спирається Герберт у коротеньких штанцях і білій сорочечці, а праворуч у темному платтячку з білим комірцем стоїть Ольга. Ці двоє презираються, наче змовилися просто зараз штовхнути разом гойдалку. Погляди всіх трьох серйозні й зосереджені. Може, вони ставлять сценку з якоїсь книжки? Чи Герберт та Ольга прислужують Вікторії? Тому що вона наймолодша? Тому що вміє керувати старшим братом і дорослішою подружкою? Чого б там вони не хотіли, вони хочуть цього із серйозною старанністю.

Діти мають такий вигляд, наче їм уже по вісімнадцять, однак на зворотному боці фотокартки написано, що її зроблено напередодні конфірмації¹. Обидві дівчинки біляві; розпущені кучері Вікторії збігають хвилями з-під капелюшка, гладеньке волосся Ольги стягнуте на потилиці у вузол. Примхливо закоплені вуста Вікторії підказують, що дівчинка може бути дратівливою, коли не ладнає зі світом. У Ольги рішуче підборіддя, чіткі вилиці й широке, високе чоло — це енергійне обличчя подобається людям тим дужче, що довше затримується на ньому їхній погляд. Обидві дівчини видаються зрілими, готовими до шлюбу, народження дітей та керування господаркою. Юні панночки. Герберт хоче бути

¹ Зазвичай підлітки проходять обряд конфірмації у 13–14 років.

юнаком, але поки залишається хлопчиськом, невисоким, міцної будови, сильним; він чимдуж пне груди і витягає голову, та не здається ані вищим, ані нижчим за дівчат.

На зроблених пізніше фотографіях Герберт теж охоче позує; він брав приклад із молодого кайзера. Вікторія незабаром зробиться пухкенькою; гарно попоївши, легше миритися з цим світом. Жирові подушечки згладжують роздратування і додають їй дитинно-чуттєвого шарму. Ольга протягом довгого часу не матиме нових світлин; лише батьки Герберта та Вікторії могли дозволити собі фотографа, і дівчинка не опинилася б на знімку, якби випадково не була поруч.

За рік по конфірмації Вікторія почала проситися відправити її до жіночого пансіону в Кенігсберг. На одному прийомі в сусідньому шляхетному маєтку донька господарів розповіла їй про життя в пансіоні, що воно там розкішне та елегантне, і нагадала, що дівчинці, котра піклується про власну репутацію, негоже рости разом із дітьми селян. Спершу батьки не погоджувалися, але Вікторія наполягала. Коли дівчина домоглася свого, її не покидала вперта віра, що скромне життя в пансіоні надзвичайно аристократичне.

Ольга мріяла вступити до державної педагогічної семінарії¹ в Позені. Для цього необхідно було скласти екзамен, на якому перевіряли знання з програми старших класів жіночої гімназії. Дівчина залюбки б щоранку долала сім кілометрів до гімназії в районному центрі, а щовечора сім кілометрів назад. Однак

¹ На межі ХІХ та ХХ ст., коли дівчата й хлопці вчилися окремо, жінки здобували вищу освіту не в університетах, а в семінаріях.

вона не мала ні грошей, ані поручителя, котрий зміг би домовитися для неї про звільнення від плати за навчання; сільський учитель і священник вважали, що вища освіта для дівчат — це вже зайве. Тому Ольга вирішила, що сама впорається з програмою старших класів.

Намагаючись довідатися у жіночій гімназії, що слід знати наприкінці випускного класу, дівчина так налякалася великої будівлі, широких сходів, довгих коридорів, безлічі дверей, легкості, з якою дівчата на перервах між дзвінками, базікаючи та регочучи, дріботіли коридорами, і впевненості, з якою вчительки, гордо піднявши голову, заходили та виходили з кабінетів, що навіть не вийшла з кутка біля сходів, з якого спостерігала за всім, аж поки її не помітила вчителька, у котрої вже закінчилося заняття. Жінка вислухала те, що Ольга, мало не плачучи, попросила, узяла її за руку, вивела зі школи й повела до себе додому.

— Релігія, німецька мова, історія, математика, географія, природознавство, каліграфія, живопис, спів, рукоділля — впораєшся з цим?

Катехізис Ольга вчила на підготовчих заняттях до конфірмації, вона читала Шиллерові драми, Фрейтагові романи і Зегертову «Історію батьківщини пруссів» та знала напам'ять вірші Гете і Меріке, Гейне і Фонтане та багато пісень з Еркової збірки німецького фольклору. Вчителька дозволила Ользі розповісти один вірш, заспівати одну пісню й розв'язати один приклад усно. Вона оглянула ташечку, яку дівчина власноруч зв'язала гачком, і більше не сумнівалася в її здібностях у рукоділлі, малюванні та каліграфії. Слабкими місцями залишалися

географія і природознавство; Ольга знала багато дерев, квітів і грибів, але ніколи не чула про генеалогію рослин і тварин, Карла Ліннея чи Александра фон Гумбольдта.

Ольга сподобалася вчительці, і жінка дала їй підручники з загальної географії і домогоподарства та природознавства. Якби дівчині ще знадобилася порада, вона могла знову завітати до вчительки.

— І щоб прочитала мені Біблію та «Фауста»!

Герберт знав, що у вісімнадцять років вступить до гвардійського піхотного полку. До цього дня він мусив закінчити школу. Хлопець добровільно дозволив домашнім учителям підготувати себе до випускних іспитів. Однак його пристрастю залишалися стрільба, полювання, верхова їзда, веслування і біг. Він знав, що одного дня отримає маєток із цукровою фабрикою і пивоварнею і що батько має рацію, навчаючи його виробництва й торгівлі. Проте він не бачив себе ні поміщиком, ані фабрикантом. Він бачив просторі землі й широкі небеса. Біжучи, він повертався не тому, що стомився, а тому, що скоро сутеніло і матері не слід було непокоїтися. Герберт мріяв бігати разом із сонцем цілий день, що не матиме кінця.

6

Коли Вікторія поїхала, Ользі та Гербертові знадобилося трохи часу, поки між ними знову встановилася щира безпосередність. Бо відвідувати його було не те саме, що приходити до нього і сестри; дівчина помічала підозріливі погляди батьків, тож незабаром припинила навідуватися. Герберт ненавидів, коли селяни багатозначно посміювалися та дивилися на Ольгу,

зустрівши їх, тож почав уникати прогулянок і катань на човні, які вони звично влаштовували втрюх.

Оскільки бабуся, разом із учителем та священником, вважала вищу освіту зайвою для Ольги і не давала дівчині спокою, коли та хотіла готуватися до вступного іспиту, навіть якщо не потребувала від неї жодної допомоги, влітку Ольга тікала з підручниками до усамітненої місцини на узліссі. Там до неї навідувався Герберт. Він брав із собою пса, а часом рушницю і показав дівчині мисливську будку, де можна було вчитися у зливу. Часто Герберт приносив маленький подаруночок: якийсь фрукт, шматочок пирога чи пляшечку соку.

Зазвичай, прибігши, хлопець захекано кидався поруч із Ольгою на траву і чекав, щоб вона відклала свою роботу. А тоді ставив перше запитання:

— Що ти знаєш такого, чого не знала сьогодні вранці?

Вона радо відповідала. Таким чином сама помічала, що запам'яталося, а що вже знову забулося і про що треба ще почитати. Герберта найбільше цікавили географія, природознавство і те, як людина може прожити з того, що пропонує їй земля.

— А можна їсти лишайники?

— Ти можеш їсти ісландський мох. Він лікує від застуди та розладів шлунку, а також годиться для їжі.

— А як можна визначити, чи якийсь гриб отруйний?

— Ти мусиш вивчити гриби назубок — або триста їстівних, або триста неїстівних.

— Які рослини ростуть в Арктиці?

— У тундрі ростуть...

— Я маю на увазі не тундру, я маю на увазі...

— Арктичні пустелі? В арктичних пустелях нічого не росте.

На прохання Ольги Герберт приносив свої підручники, і вона бачила, що може його не соромитися. Лише в іноземних мовах Герберт набагато випередив дівчину; його вчителька розмовляла з ним англійською і французькою, а з Ольгою ніхто не розмовляв. Для вступного іспиту мови їй були не потрібні, але дівчина хотіла одного дня помандрувати до Парижа та Лондона, міст, про які вона читала в енциклопедичному словнику Мейєра і про які знала більше, ніж Герберт.

7

Герберт не лише хотів почути від Ольги вивчене, а й радо розповідав їй усе, про що думав. Одного дня хлопець звірився, що став атеїстом.

Він знову прибіг, зупинився перед нею, зігнувшись, уперся руками в коліна і поспіхом захекано бовкнув:
— Бога немає.

Ольга сиділа, підібгавши ноги, з книжкою на колінах.

— Секундочку.

Хлопець почекав, поки вирівняється дихання; витягнувся поруч із подругою на траві, заклав руки за голову і переводив погляд із дівчини на пса, із дівчини, що сиділа праворуч, на пса ліворуч від себе або на соковито-синє літнє небо зі стрімкими білими караванами хмарок. Тепер він повторив свою думку ще раз, спокійно та впевнено, наче зробив відкриття, або радше дещо вирішив:

— Бога немає.

Ольга підвела погляд від підручника і подивилася на хлопця.

— Натомість?

— Натомість?

— Що є на його місці?

— Нічого. — Гербертові її запитання здалося кумедним, і він з реготом похитав головою. — Світ існує, але не має ні Раю, ні Бога.

Дівчина відклала книжку вбік, витягнулася біля нього у траві й подивилася на небо. Небо їй подобалося, байдуже блакитне чи сіре, у дощ чи у сніг, коли його видно лише мигцем між краплями, що падають згори, або сніжинками, які плывуть у повітрі. Бог? Чому б Йому не жити на Небесах? А часом спускається на землю, до церкви чи просто на природу?

— Що б ти зробив, якби Він раптом перед тобою з'явився?

— Як Лівінгстон перед Стенлі?¹ Я б легенько вклонився і простягнув руку. «*God, I presume?*»²

Власний жарт так надихнув Герберта, що він розреготався, плескаючи долонями по землі. Ольга уявила собі цю сцену: Герберт у шкіряних бриджах і картатій сорочці й Бог у білому костюмі та пробковому шоломі, обидва трохи розгублені, обидва надміру ввічливі. Дівчина теж засміялася, однак вирішила, що людині жартувати над Богом негоже. А ще негоже сміятися з жартів інших, якщо вони стосуються Бога. Найбільше Ользі хотілося, щоб їй дали спокій і не заважали вчитися. З Божою поміччю, якщо Він захоче їй допомогти, а як ні, то ні.

¹ Девід Лівінгстон — шотландський місіонер і знаменитий дослідник Африки. Генрі Мортон Стенлі — керівник пошукової партії, яка знайшла мандрівника після того, як на кілька років зв'язок із ним перервався. Стенлі привітав Лівінгстона фразою, яка потім стала знаменитою: «Доктор Лівінгстон, я припускаю?»

² Бог, я припускаю? (*англ.*)

Але Герберт не давав їй спокою. Останнім часом він неабияк захопився запитаннями. За кілька днів хлопець поцікавився:

— А чи існує безкінечність?

Вони знову лежали поруч, її обличчя в затінку книжки, яку дівчина тримала в руках, а його, із примруженими очима та соломинкою в роті, — на сонечку.

— Паралельні прямі перетинаються у безкінечності.

— Це дурниці, яких учать у школі. Невже ти справді віриш, що, йдучи довго-довго між рейками, колись можна дістатися туди, де вони перетнуться?

— Між рейками я можу йти лише до певного місця, а не безкінечно. Якби я могла так бігати, як ти...

Герберт зітхнув.

— Не кепкуй з мене. Я хочу знати, чи має безкінечність якесь значення для смертних людей зі смертними життями. Чи, може, Бог і безкінечність — це одне й те саме.

Ольга поклала розгорнуту книжку на живіт, але не відпустила її. Найбільше їй хотілося б підняти підручник і повернутися до читання. Вона мусила вчитися. Безкінечність її не хвилювала. Проте, коли дівчина повернулася до Герберта, він побачив її заклопотаний і повний сподівань вираз обличчя.

— Чому тебе цікавить безкінечність?

— Чому мене цікавить безкінечність? — Хлопець сів. — Те, що безкінечне, залишається також недосяжним, хіба ні? Та чи є щось таке, що залишатиметься недосяжним не лише сьогодні й із сьогоднішніми можливостями, а завжди?

— Чого б ти хотів від безкінечності, якби зміг її досягнути?

Герберт мовчав, утупившись поглядом кудись у далечінь. Ольга теж сіла. Що він там бачив? Поля буряку. Довгі рядки зелених рослин і коричневих борозн, спершу ці рядки прямі, потім вони вигинаються у долині, рухаючись до небокраю і врешті-решт тануть у суцільній зелені. Поодинокі тополі. Купку буків, темний острівець у світлому морі буряку. На небі не було жодної хмаринки, сонце застигло в Ольги та Герберта за спинами й осяяло для них усе — зелень рослин і дерев, а також коричневу землю. Що він там бачив?

Він повернув обличчя і знічено всміхнувся, оскільки не знав, що далі, однак був переконаний, що мусить знайти відповідь на своє запитання, мусить втамувати свою допитливість. Ольга хотіла б обійняти хлопця і погладити його по голові, але не наважилась. Його допитливість розчулила її, як допитливість дитини, що цікавиться світом. Утім, Герберт більше не був дитиною, і в його допитливості, його запитаннях, його бігу вона відчувала розпач, про який хлопець сам поки що не здогадувався.

Минуло ще кілька днів, і він захотів знати, чи існує вічність.

— А безкінечність і вічність — це одне й те саме? Безкінечність стосується простору й часу, а вічність лише часу. Проте обидві однаково виходять за межі того, що ми маємо?

— Люди згадують декого ще багато років. Не знаю, чи вічно, але дві-три тисячі років Ахілла і Гектора немає серед живих, утім ми про них досі знаємо. Ти хочеш бути відомим?

— Я хочу... — Хлопець обіперся на праву руку і повернувся до Ольги. — Я не знаю, чого хочу. Я хочу

більшого, більшого, ніж є тут, більшого за поля, маєток, село, більшого за Кенігсберг і Берлін, більшого за гвардію — не тому, що гвардія піша, гвардія на конях нічим би не відрізнялася. Я хочу чогось, що залишає все позаду себе. Або під собою — я читав, що інженери хочуть збудувати машину, яка зможе літати, і подумав... — Хлопець дивиться на небо над її головою, а потім сміється. — Коли людина нарешті матиме таку машину, сяде в неї і полетить разом із нею, це буде просто річ, що нічим не відрізнятиметься від інших речей.

— Я б хотіла мати деякі речі. Піаніно, вічне перо від «Зоннекен», нову літню сукню і нову зимову сукню, пару літніх черевиків і пару зимових. А кімната — це річ? Якщо не річ, то гроші — точно річ, а я б не відмовилася від грошей на кімнату. Можливо, ти...

— Розпещений? — Герберт іще більше розвернувся до Ольги, обіпершись правою рукою об землю, а лівою копірсаючись у волосся, і подивився на дівчину.

— Мені шкода. Ти не розпещений. Ти не розумієш, як це — бути мною. Але я теж не знаю, що таке бути тобою. Мені здається, що твоє життя легше за моє. А може, мені здається, що моє життя було б легшим, якби я жила так, як ви з Вікторією, і легко могла б піти до жіночої гімназії чи вчительської семінарії. Проте, можливо, якби я була Вікторією, мені б теж хотілося лише поїхати до жіночого пансіону. — Ольга похитала головою.

Герберт почекав, та вона більше не озивалася.

— Я піду. — Хлопець підвівся, і тієї ж миті підскочив пес, який тулився до Ольги, аби вона його гладила, і подивився на господаря. Дівчина вже звикла,

що її друг іде без зайвих пояснень. А ось те, що за мить близький пес робиться таким чужим, досі завдавало їй болю.

Герберт пішов, пес стрибнув на нього, бажаючи побігати разом із господарем. Хлопець, граючись, відмовив собаці та одразу ж пришвидшив крок. А тоді зупинився й обернувся до Ольги.

— У мене немає грошей. Я отримую їх лише тоді, коли мені щось потрібно, і стільки, скільки це щось коштує. На перші свої власні гроші я куплю тобі вічне перо.

Він кинувся бігти, а Ольга дивилася йому вслід. Уздовж узлісся, буряковим полем, потім дорогою, що вела до обр'ю і на якій хлопець із псом робилися меншими й меншими, аж поки нарешті не зникли за горизонтом. Вона дивилася йому вслід, сповнюючись ніжністю.

8

Ольга з Гербертом закохалися одне в одного. Можливо, цього б не сталося, якби Вікторія не вирвала-ся з рутини своєї спільноти. Пансіон закривався на літо; коли дівчина повернулася в липні додому, Герберт і Ольга раділи, сподіваючись на колишню радісну близькість, але на них чекало розчарування. Вікторія хотіла, щоб усе було інакше. Її запрошували на танці й свята до сусіднього маєтку, і дівчина чекала, що брат супроводжуватиме її й захищатиме її честь. Ольгу вона не забула й принагідно запрошувала подругу на променад або попити чаю, та потім зізнавалася братові, що не може заводити дружбу з простолюдинкою.

— Учителька? Пригадуєш панянку Поль, стару діву, котра заміняла нашого вчителя, коли він хворів? Отакою хоче стати Ольга? Вона однаково розуміється на моді не краще за пані Поль. Я хотіла їй допомогти й показати, що слід носити гофровані рукави та вужчі спідниці, а вона так на мене дивилася, наче я розмовляла польською. А може, вона, чого доброго, розмовляє польською? Хіба в неї не слов'янське обличчя? А Ольга Рінке хіба не слов'янське ім'я? І чому вона зі мною так пихато поводитьься? Яюсь по-панібратськи. Їй варто радіти, що вона може у мене повчитися, як слід поводитися та вдягатися.

Герберта від цього аж нудило. Невже Ольга недостатньо хороша для них? Невже її личко недостатньо гарне? Зустрівшись із нею наступного разу, хлопець уважно все перевірів. Він окинув поглядом її високе, широке чоло, чіткі вилиці, трохи скошені та чарівно яскраві зелені очі. Можливо, її ніс чи підборіддя могли бути меншими, а уста більшими? Проте, коли цей ротик усміхався, сміявся чи розмовляв, він був такий енергійний, такий панівний, що потребував точнісінько цього носа згори і цього підборіддя знизу. Так було навіть тоді, коли дівчина, он як тепер, навчаючись, безмовно ворухила губами.

Гербертів погляд спустився з її потилиці на шию, застиг на тих місцях, де на грудях напиналася блузка та під спідницею вгадувалися стегна й литки, а потім ковзнув до голих кісточок і стоп. Узавшись до навчання, Ольга знімала черевики й панчохи. Попри те, що Герберт неодноразово бачив її кісточки і стопи, раніше він не розглядав ямочку біля кістки,

округлість п'ятки, ніжні пальчики та блакитні вени.
Він залюбки торкнувся б її кісточок та стоп!

— Чому ти мене розглядаєш?

Ольга глипнула на хлопця, і той зашарівся.

— Я тебе не розглядаю.

Вони обоє сиділи, підібгавши ноги, одне навпроти одного, вона з книжкою, а він із ножем та шматочком дерева у руках. Хлопець опустил голову.

— Я думав, що знаю твоє обличчя. — Він похитав головою і вибив з дерева ножем кілька трісок. — А тепер... — Герберт підвів своє досі червоне лице і подивився на подругу, — ...тепер мені хочеться весь час роздивлятися твоє личко, твою шию, твою потилицю і твої... саму тебе. Я ніколи раніше не бачив такої краси.

Тепер зашарілася й Ольга. Хлопець і дівчина задивилися одне одному в очі, перетворившись на самі лише очі та душі. Їм не хотілося опускати погляд і знову ставати звичною Ольгою та звичним Гербертом. Так тривало, аж поки дівчина не всміхнулася і не сказала:

— І що ми тепер робитимемо? Я не можу вчитися, коли ти дивишся. І коли я на тебе дивлюся, теж.

— Ми поберемося, і ти покинеш навчання.

Ольга нахилилася вперед і обійняла хлопця за шию.

— Ти не поберешся зі мною; ані тепер, коли ти ще занадто молодий для шлюбу, ані потім, адже батьки знайдуть тобі кращу партію. Ми маємо рік, перш ніж ти підеш до гвардії, а я до семінарії. Цілий рік! Доведеться лише домовитися, — вона знову всміхнулася, — коли ми дивитимемося одне на одного, а коли я вчитимусь.

Аж до приходу осені Ольга і Герберт могли усамітнитися на узліссі або в мисливській будці. Тут вона вчилася, тут він міг її знайти. Але у жовтні похолоднішало, а в листопаді випав перший сніг. Органіст дав Ользі ключі від церкви, щоб вона могла репетирувати на органі й час від часу заміняти його у неділю. Тож дівчина вчилася в холодній церкві, котру опалювали лише перед службою Божою. Там було тепліше, ніж на вулиці, та, як на Ольгу, навіть тепліше, ніж у бабці вдома, де попри теплу пічку, можна було промерзнути наскрізь від жінчиної грубої холодності. Того, що майбутня розлука завдавала бабці болю і змушувала її поводитися ще грубіше та холодніше, ніж зазвичай, Ольга не розуміла. Та й бабця теж не розуміла.

Церква, класична споруда в стилі круглих арок, датована 1830-м роком, мала ложу для родини патрона, котра разом із церковним патронатом дісталася Гербертовій родині від попередніх шляхетних власників маєтку. Герберт ненавидів своє місце у ложі, на якому мусив сидіти щонеділі під пильними поглядами усієї громади. Саме тому він не одразу згадав, що у ложі, під підлогою, була своя власна грубка, яку можна було запалити зі сходів. У найхолодніші дні вони з Ольгою навіть бачили там хмарки пари від їхнього дихання. Однак підлога була більш теплою, дашок і бильця ложі трохи захищали від холоду церковних нефів, стільці мали м'яку оббивку, а Ольга, навчаючись, сплела для себе і Герберта довгі товсті светри. Хлопець уявляв, наче він має протриматися кілька зимових днів у мисливській

будці й убити розкішного оленя, котрого якось бачив його батько, однак не зміг влучити.

Герберт не вчився, хоча Ользі хотілося, аби він теж готувався до іспитів. Читаючи, хлопець незабаром утрачав терпець і вважав, що дія може швидше привести до мети або думка до розуміння. Його вчитель згадував про Ніцше, смерть Бога, Надлюдину і вічне повернення, і Герберт сподівався знайти у творах філософа відповіді на свої запитання. Хіба Бог і йому теж не здавався мертвим? Хіба він не мріяв вийти за власні межі? Хіба не знав гармонії життя в селі? Утім, Ніцше теж йому незабаром набриднув, і хлопець задовольнився, підгледівши кілька мовних зворотів та вставляючи їх час від часу в розмову. Герберт просторікував про дві касти, без яких не було культури, — вищу й нижчу, про могутність та красу чистої раси, про плідність самотності, про обраних людей, про шляхетних людей та про Надлюдину, котра росла одночасно вгору та вглиб і завжди залишалася плідною. Він вирішив стати Надлюдиною, ніколи не заіржавіти, ніколи не заспокоюватися, зробити Німеччину величною і звеличитися разом із нею, навіть якщо доведеться бути жорстоким до себе та решти. Ользі ці пишномовні слова здавалися пустопорожніми. Але Гербертові щоки палали, а очі сяяли, і вона не могла нічого вдіяти, лише дивилася на хлопця закоханим поглядом.

Цілий рік вони утримувалися від близькості. Нікого б не обурювало залицяння сина поміщика до сільської дівчини, і селяни радо закрили б очі на його залицяння до своїх доньок. Але для Ольги Герберт не був сином поміщика, а вона не була для нього сільською дівчиною. Утім, вони також не ставилися

одне до одного, як син поміщика до поміщицької доньки чи двоє дітей з міщанських домів. Вони знайшли одне одного за межами суспільних класів і не почувалися пов'язаними з їхніми умовностями. Вони залишалися вдвох на узліссі навесні та влітку, а взимку в ложі патрона, вони могли переспати, але вирішили не робити цього. Вони нікуди не поспішали.

Вони пестилися і досліджували одне одного, вони грілися тілами одне одного і не могли розлучитися, аж поки Ольга не тікала з обіймів, бо час було вчитися. Часом Герберт не міг себе опанувати і розривався від почуттів, а потім відвертався з полегшенням, виснажений і ображений, відчував, як стискається в мокрих штанях його чоловіче ество, і кидався на вулицю побігати або помчати на лижах, якщо падав сніг.

10

На Новий рік у маєтку Шредерів влаштували найбільше в районі свято. Поприходили навіть сусіди старого шляхтича, а батько Шредер вдягнув Залізний Хрест і знову сподівався на отримання титулу. Люди святкували не лише прихід нового року, а й успіхи старого — ухвалення Цивільного кодексу, появу телеграфів, що дозволяли обмінюватися новинами між Німеччиною та Америкою, Блакитну стрічку¹, яку отримав круїзний корабель «Німеччина», підняття німецького прапора у новій колонії, Самоа, і те, що тепер жодний китаець не наважиться косо

¹ До 1934 року неофіційна нагорода для найшвидшого лайнера, що долав Атлантичний океан.

дивитися на німця. Нарешті Німеччина отримала належне місце у світі. Опівночі розпочався видовищний феєрверк, під час якого піротехнік із Кенігсберга запалював на тлі чорного неба білі та червоні бомби, ракети і фонтани, а на додачу ще й кілька синіх, щоб віддати належне Франції та Англії. Хіба ж паризька Всесвітня виставка не довела, що нове століття обіцяє всім європейським державам велике майбутнє? А батько Шредер вдало заробив на акціях хімічних та електричних компаній, тож тепер міг дозволити собі такий екстравагантний феєрверк.

Герберт хотів запросити Ольгу, але Вікторія переконала батьків, що її поява негативно вплине на думку молодих нащадків старої шляхти про них. Тоді хлопець заявив, що теж не прийде на свято, і не піддавався на сльози Вікторії, прохання матері та вирішальне слово батька, аж поки Ольга не вмовила його не налаштувати батьків проти себе без потреби. А раптом вони заборонять йому зустрічатися з нею?

Але коли розпочався феєрверк, до маєтку прийшли всі мешканці села; люди не залишалися стояти біля в'їзду чи на майданчику перед будинком, натомість прийшли на велику терасу навколо будівлі, де були гості й дивилися на парк, де іскристо били фонтани і з якого злітали у небо бомби й ракети. Спершу селяни трималися подалі від гостей, а потім, надихнувшись дивовижною грою світла, потягнулися ближче й ближче, аж поки не опинилися поруч із ними та серед них. Гості вдавали, наче не помічають місцевих, а Гербертові батьки вдавали, наче не бачать, що Ольга і їхній син стоять поруч і шепочуться, взявшись за руки.

— Щасливого Нового року!

Це був щасливий новий рік. Ольга склала іспит до державної учительської семінарії в Позені. Разом із відзнакою вона отримала безкоштовне місце у гуртожитку для семінаристок. Герберт пишався нею, хоча й ревнував, що навчання і знання мають для неї таке велике значення, і був незадоволений від думки про те, якою самостійною вона стала, незалежною від родини, від чужих суджень, від нього. Вона була певна, що вони не зможуть побратися, але хлопець не розумів чому і міг думати тільки про те, що він їй не потрібен. Лише потрапивши до лав гвардії після абияк складених іспитів, він зміг забути про ревності та неприємні відчуття і почав пишатися собою так само, як пишався Ольгою.

Він надіслав їй свою розфарбовану світлину в синьому мундирі та білих штанах, із червоним комірцем, червоними лацканами, у синьо-червоному кашкеті з маленьким чорним козирком, схожим на той, який носили студенти. А ще він відправив їй свою світлину в сірій формі та золотому пікельгельмі¹. Герберт подобався їй і так, і так: якраз достатньо високий, не якийсь там опецьок, кремезний і сильний, із виразом радісної рішучості на загостреному обличчі. Вона любила його очі, сині та чисті, наче хлопець ніколи ні в чому не сумнівався, однак подекуди його погляд робився неухважним і тоскним, сповнюючи Ольгу ніжністю.

Разом зі світлинами прийшло вічне перо. На його чорному корпусі було написано «Ф. Зоннекен», перо було відкручене, а стержень наповнений за допомогою піпетки чорнилом. Як воно писало! Волосяні

¹ Шпичастий шолом, у XIX ст. головний убір у німецькій і пруській арміях.

Літературно-художнє видання

ШЛІНК Бернгард

Ольга

Роман

Керівник проекту *В. А. Тютюник*
Відповідальний за випуск *О. В. Приходченко*
Редактор *І. М. Давидко*
Художній редактор *А. О. Попова*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *Т. І. Неверова*

Підписано до друку 05.11.2018. Формат 84x108/32.
Друк офсетний. Гарнітура «Petersburg». Ум. друк. арк. 10,08.
Наклад 4000 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: corp@bookclub.ua

Віддруковано згідно з наданим оригінал-макетом
у друкарні «Фактор-Друк»
61030, м. Харків, вул. Саратовська, 51. Тел.: + 3 8 057 717 53 57

КНИЖКОВИХ

• за телефонами довідкової служби
(050) 113-93-93 (МТС); (093)170-03-93 (life);
(067) 332-93-93 (Київстар); (057) 783-88-88

• на сайті Клубу: www.bookclub.ua

• у мережі фірмових магазинів
див. адреси на сайті Клубу або за QR-кодом

Надсилається безоплатний каталог

Запрошуємо до співпраці авторів
e-mail: publish@ksd.ua

**Запрошуємо до співпраці художників,
перекладачів, редакторів**
e-mail: editor@ksd.ua

**Для гуртових
клієнтів**

Харків
тел./факс +38(057)703-44-57
e-mail: trade@ksd.ua

Київ
тел./факс +38(067)575-27-55
e-mail: kyiv@ksd.ua

Шлінк Б.

Ш69 Ольга : роман / Бернгард Шлінк ; пер. з нім. Є. Даскал. —
Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»,
2019. — 192 с.

ISBN 978-617-12-4984-4

ISBN 978-3-257-07015-6 (нім.)

З дитинства Ольга боролася й була сильною. Сирота, яку бабуся виховувала в суворості, без тепла і ніжності. Але дівчинка навчилася щиро любити. У житті юної Ольги з'явився мрійник Герберт... Та закохані не можуть поєднати свої долі через соціальну нерівність. Крім того, Герберт — дослідник нових земель, тому часто й надовго вирушає в далекі подорожі, і щоразу Ольга терпляче чекає на свого коханого. Аж ось чоловік іде в чергову небезпечну експедицію до Арктики. Від нього жодних звісток... Тим часом на зміну імперії Вільгельма II приходить режим Третього рейху, і для героїні починаються нові випробування. Чи витримає вона всі удари долі?

УДК 821.112.2